

Výtvarný projev malých školáků

Vstup do základní školy je důležitým milníkem v životě každého člověka.

V předškolním věku žije dítě především pod ochranou rodiny, ale nástupem do základní školy se z něj stává žák, tj. člen nové sociální skupiny, v níž se učí žít, podřizovat se společným pravidlům, regulovat své emoce a chování, plnit úkoly a být odpovědným za své výkony.

Proto je toto období často spjato s obavami, strachem, nedůvěrou v sebe sama, a také s radostným očekáváním, „začít chodit do školy a být velký“. Dobří učitelé zcela jistě tento entuziasmus dětí nepromarní a zhodnotí jej v zážitkové výuce. Vlídna důslednost při dodržování pravidel, trpělivost, empatie i osobní vzor učitele mohou v tomto období sehrát rozhodující roli a pomoci malému školákovi tyto rozpaky překlenout. Úměrná míra svobody, která vybízí ke snaze experimentovat, hrát si s různorodým materiálem, objevovat, vede nejen při výtvarné výchově k rozvoji tvořivosti a hledání originálních způsobů řešení a podpoře divergentních způsobů uvažování.

Rozhodující pro školní úspěšnost se stává nejen proces zrání centrální nervové soustavy, ale také atmosféra, která tento vstup do školních lavic provází. Rodič a učitel jsou těmi hybateli, kteří mohou zapříčinit radostné či neradostné vykročení do života školních povinností.

V předešlých dvou článcích, které vyšly na jaře, jsme stručně popsali vývojové proměny a charakteristické znaky dětské kresby od 3 do 6 let. V tomto článku se zamyslíme nad výtvarným projevem malého školáka (od 6–7 do 10 let) a dotkneme se rovněž grafomotorického vývoje ve spojitosti s výtvarným vyjadřováním a počátečním psaním.

Žák mladšího školního věku

Z hlediska tělesného vývoje je pro žáka mladšího školního věku typický růstový spurt, tj. prudký tělesný růst, při kterém rostou končetiny rychleji než trup, v důsledku čehož se mění

proporce těla (Šimíčková-Čížková a kol., 2010). Není ukončena osifikace článků prstů a zápěstí, což je jeden z důvodů, proč může úchop tužky/pastelky i následné psaní dělat žákům potíže. Svaly ruky by proto měly být pravidelně uvolňovány a posilovány grafomotorickými cvičeními. K jejich uskutečňování můžeme úspěšně využít pracovní činnosti či výtvarnou tvorbu pomocí alternativních výtvarných technik a pomůcek (prstová malba pomocí houbičky, hřebenu, kartáčku, stěrky, malba na kameny, muchláže, koláže a dekoláže, empaketáž, dripping – lití barev apod.).

Vývoj motoriky souvisí s rozvojem centrální nervové soustavy. Jde o období zvýšené motorické učenlivosti. Novým pohybům se žák mladšího školního věku učí nejčastěji na základě demonstrace a jednoduché instrukce (Kouba, 1995). Thorová (2015) označuje toto období za „zlatý věk motorického učení“. Kolem 6. roku je ukončeno zrání mozečku, jehož funkce jsou nutné pro nejvyšší stupeň pohybové koordinace. Ta je nezbytným předpokladem pro psaní a další motorické úkony (Riegerová, Přidalová, Ulbrichová, 2006). Žák lépe kontroluje pohyby v činnostech vyžadujících přesnost a ty se stávají zautomatizovanými. Naučí se kreslit, psát, rýsovat, modelovat, hrát na hudební nástroje. Na konci tohoto období se úroveň jemné i hrubé motoriky vyrovná úrovni dospělých (Thorová, 2015).

U malého školáka dochází také k velkým kognitivním změnám, které se projevují i v obsahu výtvarného vyjádření. Proměňují se nejen témata žákovských prací, ale i způsob zpracování.

Dívka 7 let - Co nosím v hlavě

Žák prostřednictvím obsahové kresby sděluje myšlenky, nálady, vyjadřuje pocity (pláč, radost, smutek). Proto se kresby využívá jako účinného prostředku při diagnostice psychologických poruch (úzkosti, emoční lability apod.).

Stadia kresebného projevu žáka

Kresby prvních školních let můžeme právem označit jako „zlatý věk dětské kresby“. Je charakterizován znaky, které jsme již uvedli při popisu období dětského naivního realismu předškoláka (5–6 let). Přetrvává automatismus, antropomorfismus, více pohledovost, transparentnost, proporční a tvarová deformace,

grafické spojení časových rovin. Období 5–7 let, kdy jsou v kresbě akcentovány především detaily, je označováno také jako období realistické kresby, tj. jako období intelektuálního realismu nebo jako stadium popisného realismu (7–8 let) a stadium vizuálního realismu (9–10 let). Závěrečné období mladšího školního věku se pak vyznačuje tvarovým i barevným schematismem.

Nejčastějšími tématy výtvarných prací zůstávají zvířata, postavy a věci, které jsou v centru zájmu malého školáka. Námety se diferencují nejen podle věku a zájmu, ale také podle pohlaví. Můžeme si povšimnout nápadného rozdílu mezi kresbou chlapců a stejně starých dívek. Chlapci upřednostňují většinou detailní kresbu technických vymožeností (aut, letadel, lodí, robotů, zbraní, dopravních prostředků, těžkých stavebních strojů). Dívky zobrazují většinou květiny nebo princezny s množstvím schematických detailů na oblečení a jejich výraz je ovlivněn jakousi módou v určitých třídách. Lidská postava bývá zobrazena v pohybu a má již přesné proporce. Žáci umějí také odlišit pohlaví pomocí oblečení či přiřazování typických předmětů k osobě (tatínek a auto, maminka a vařečka, nebo také naopak). Významným posunem při zobrazování postavy je pokus o profil. Toto zobrazení je příkladem prudkého vzestupu kognitivních procesů a úrovně mentálního vývoje. Proto je věnována tomuto znaku v diagnostice výtvarného projevu zásadní pozornost. V kresbách můžeme najít také sklápění předmětů do půdorysu a transparentnost. Ta se kolem 8.–12. roku postupně vytrácí. Kromě analytického typu zobrazení jsou již znatelné pokusy o zachycení systematických celků. Kresby školáka bývají také obohaceny o čísla a písmena. V souvislosti s obdobím schematického zobrazování si však můžeme povšimnout, že se z výtvarných prací pomalu začíná vytrácet spontánnost a originalita. Stadium potlačení kresebného projevu (11–14 let) je charakteristické především pro žáky 2. stupně základní školy a je označováno také jako výtvarná krize. Způsobuje ji prepubertální a pubertální věk a s tím spojená nedůvěra žáků v jejich kresebné schopnosti. Příčinou je nejen kritické pohlížení na sebe, ale i na okolní svět, a porovnávání nakresleného s realitou. Uždil (2007) nabízí učitelům pro překonání tohoto období metodu mostu, která staví na oproštění se od realistického zobrazení, směřuje žáky k experimentální práci, k využívání alternativních výtvarných technik, vytváření bytových doplňků, šperků, využívá výtvarných exkurzí a návštěv výstav. Jde o způsob, který toto problematické období „přemostí“. Pokud se tak

nestane a učitel bazíruje na realistické kresbě a své představě o ní, může u žáků vzniknout celloživotní blok a odpor k výtvarné tvorbě. Častá kritika či nerespektování originality výtvarného projevu může poznamenat „tvůrčí odvahu žáka“, který se pak při hodinách výtvarné výchovy bojí přinášet nové nápady a trpí pocitem nedůvěry k učiteli i ke své vlastní tvorbě. Podle Čačky (2000) to může vést ke snížení výkonnosti a oslabení nervové soustavy. Stresorem výtvarné tvorby může být také známkování a subjektivní hodnocení učitele.

Přes všechna vývojová úskalí malého školáka je výtvarná hra účinným motivačním nástrojem. Dovoluje experimentovat a zažít mnohá dobrodružství v cestě za poznáním i neotřelou tvorbou. Učitel se stává na této cestě pomocníkem, rádcem a průvodcem.

Grafomotorika a výtvarný projev žáka

Úroveň výtvarného projevu je závislá rovněž na úrovni grafomotorické. Mezi dětmi předškolního i žáky školního věku je řada těch, které nerady kreslí a posléze i ve škole píšou. Jejich kresebný i písemný projev je těžkopádný, postrádá rytmus a švih. Na vině mohou být grafomotorické obtíže, které vyplývají i z vadného úchopu tužky.

Grafomotorický vývoj neprobíhá rovnoměrně a odchylky jsou zapříčiněny individuálními rozdíly, které jsou dány geneticky a biologicky, tj. žádné dvě děti se nevyvíjejí stejným tempem. Matějček (2005) uvádí, že pro dětský vývoj jsou typická střídání období rychlých pokroků a období stagnace. Při vývoji grafomotoriky se koordinace ruky a oka postupně zdokonaluje a ovlivňuje spontánní grafický projev a později i psaní.

Základní pohyby při kreslení a psaní vycházejí z hrubé motoriky, tj. z pohybu velkých kloubů a svalů. Pokud se malým školákům kreslení a psaní nedaří, je hrubá motorika první oblastí, na kterou bychom se měli individuálně zaměřit. Pro rozvoj jemné motoriky poskytneme dostatek příležitostí k různým pracovním činnostem (navlékání korálků, skládáčky, puzzle)

a k výtvarným činnostem (malba prsty, kresba alternativními pomůckami, práce s materiálem). Grafomotorické poruchy je zapotřebí rozpoznat včas, již v raném věku, a vyhnout se pozdějším potížím.

Nácvik správného úchopu tužky je mezi odborníky i praktiky stále diskutabilní. Pro počáteční psaní využíváme špetkový úchop, který je vhodné fixovat mezi 4. a 6. rokem. Pro výtvarné činnosti můžeme však využít různé úchopy, protože samotný výtvarný materiál je tvarově různorodý a experimentálně zajímavý. Špetkový úchop tužky bývá často „noční můrou“ učitelů MŠ i ZŠ. Je logické, že ve snaze připravit dítě předškolního věku na zápis a malého školáka na nácvik psaní hledají učitelé různorodé metody práce, které by odpovídaly individuálním potřebám dětí a žáků. Proto se učitelé snadno mohou uchýlit k nezáživnému nácviku správného držení tužky. Drilová metoda bezesporu pomáhá k automatizování a následné fixaci pohybu, ale nadměra stereotypních úkonů může demotivovat a směřovat k omezení výtvarné tvořivosti dětí předškolního i žáků školního věku. Nezaměňujme proto dvě rozdílné činnosti:

- výtvarnou činnost (např. kreslení/malování, při níž je možno využívat alternativních pomůcek a při jejich používání není nutné a ani možné bazírovat na špetkovém úchopu), cílem je zvýšit obratnost, svalovou koordinaci, podpořit tvořivost a radost z tvorby samotné,
 - počáteční psaní (grafomotorická cvičení se provádějí v pozici správného sedu, tj. na celé ploše sedačky, s oporou plosek nohou, s opřením obou loktů, vzdálenost očí od papíru 25–30 cm, podložka hladká, světlo dopadá tak, aby nestínilo na psací plochu, tj. u praváků zleva, u leváků zprava, intenzita osvětlení úměrná, aby nepoškozovala zrak, natočení papíru u praváků doleva, u leváků doprava či rovně).
- Uvolnit a posílit svaly ruky můžeme také pomocí kompenzačních pomůcek (trojhranný program, molitanové či plastové nástavce pro žáky s těžšími úchopovými vadami, pera s ergonomickým tvarem, kreslicí kulička aj.) K uvolnění svalů ruky přispívá rytmizace pohybů, kdy kresbu doprovázíme instrumentálním doprovodem, písničkami či říkankami. Začínáme pohybem vestoje vycházejícím z ramenního kloubu na velkou svislou plochu papíru před tělem dítěte. Při prvních nácvicích je vhodné používat tabule a křídly a postupovat od velkých formátů papíru (A1, A2) až po zvládnutí cviků celou paží a posléze prstem zaznamenáme pohyb na papír. ■

PaedDr. Ivana Bečvářová, Ph.D.